

УДК 37.034[(477.75=512.145) 058.237] “19-20”

Аблякімова З. Т.,

асистент, РВУЗ “Кримський гуманітарний університет”, м. Ялта, Україна

ПРОБЛЕМА ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ КРИМСЬКО-ТАТАРСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена духовно-моральним універсаліям у педагогічній думці кримсько-татарської інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ століття. Автор виокремлює національну специфіку духовно-морального виховання кримсько-татарського народу, що виявилась у поглядах його інтелігенції.

Ключові слова: *духовно-моральне виховання, кримські татари, кримсько-татарська інтелігенція, педагогічна думка.*

Аблякімова З.Т. Проблема духовно-нравственного воспитания в педагогической мысли крымско-татарской интеллигенции конца XIX – начала XX века.

Статья посвящена духовно-нравственным универсалиям в педагогической мысли крымско-татарской интеллигенции конца XIX – начала XX века. Автор выделяет национальную специфику духовно-нравственного воспитания крымско-татарского народа, проявляющуюся в воззрениях его интеллигенции.

Ключевые слова: *духовно-нравственное воспитание, крымские татары, крымско-татарская интеллигенция, педагогическая мысль.*

Abyakimova Z.T. The Problem of Spiritually and Moral Education in a Crimean-Tatar Intelligentsia's Pedagogical Mind to the End of XIX – to Begins of XX Age

This article is devoted to spiritual and moral universals in pedagogical thought of the Crimean Tatar intellectuals of the late XIXth and early XXth century. The author distinguishes national characters of spiritual and moral bringing-up of the Crimean-Tatar people, which were revealed in the Crimean Tatar intellectuals views.

Keywords: *spiritual and moral breeding, Crimean-Tatar, Crimean-Tatar intelligentsia, pedagogical ideas.*

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Відповідно до статті 6 закону “Про національні меншини в Україні” держава гарантує навчання рідною мовою, розвиток національних культурних традицій, сповідання релігії, забезпечення потреб у літературі, мистецтві, створення національних культурних і навчальних закладів [12]. З поверненням кримсько-татарського народу з місць депортації виникає необхідність відродження культури й освіти кримсько-татарського народу, створення системи національних навчальних закладів. Враховуючи те, що навчання й виховання підростаючого покоління повинно поєднувати в собі вивчення рідної мови, цінностей народної педагогіки, збереження народних традицій і культурної спадщини [4, с. 168], при підготовці кадрів для національних кримсько-татарських шкіл необхідно приділяти увагу не тільки загальнопедагогічній та фаховій, а й спецефічній підготовці, яка передбачає гарне знання державної та кримсько-татарського мов, із одного боку, а з іншого – знання кримсько-татарської народної педагогіки [4, с. 19], що включає в себе педагогічну спадщину її представників. Використання національно-культурних цінностей у вихованні молоді є важливою умовою духовно-морального благополуччя народу. Воно повинно бути базисом у процесі навчання й виховання підростаючого покоління як важлива складова відродження кримсько-татарської культури. У цьому зв’язку існує необхідність звернення до проблеми духовно-морального виховання у педагогічній думці кримсько-татарської інтелігенції кінця XIX – початку XX століття.

Аналіз досліджень і публікацій. Педагогічній думці кримсько-татарської інтелігенції приділяли увагу багато дослідників: Е. Абібуллаєва [2], Е. Аблаєв [1], В. Ганкевич [5], Д. Урсу [16] та ін. Релігійно-моральна культура кримських татар висвітлена М. Хайруддіновим [17]. Проблема духовно-морального виховання в поглядах кримсько-татарської інтелігенції кінця XIX – початку XX століття вивчена дослідниками епізодично. Окремі аспекти цієї проблематики розглядалися в галузі літературознавства Ф. Сеферовим [15], І. Керімовим [13], Т. Кірімовим [14] та іншими дослідниками, які вивчали моральні ідеали кримсько-татарських письменників. Педагогічний аспект даної тематики практично не висвітлений.

Мета дослідження. Аналіз духовно-моральних універсалій у педагогічній думці кримсько-татарської інтелігенції кінця XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Століттями у кримських татар формувалася своя система духовно-морального виховання, що позначилася на моральному кодексі, закріпленому в фольклорі. Більшість пам'яток усної народної творчості базуються на загальнолюдських, гуманістичних принципах. У системі норм і правил поведінки поряд із доісламським зводом суто національним компонентом є культура мусульманства. Кримські татари, влившись у духовне життя ісламського світу, привнесли в нього свої релігійно-етичні уявлення, правові норми та звичаї, склавши тим самим національно-своєрідну форму побутування ісламу [17, с. 137].

З прийняттям ісламу в Крим прийшли арабське письмо, богословські книги та, що важливо, духовні школи [17, с. 136]. За ісламською теорією педагогічного впливу, освіта є синтезом виховання (табіят), навчання (таал) і перевиховання (таадіб), що практично охоплює весь розвиток людини в духовному, інтелектуальному, фізичному й науковому напрямках [5, с. 24]. На думку М. Хайрудінова, центральне місце в моральних традиціях кримських татар, як і в багатьох тюркських народів, займає Намус. Намус – це дуже емне поняття, що укладає в собі моральні принципи та критерії простого народу відповідно до шаріату. Суть Намусу – людяність і совість, уміння завжди та скрізь допомагати ближньому, поступатися йому, виручати його. Намус виражається і в повазі старшого, й у гостинності, й у шанобливому ставленні до батьків [17, с. 150].

Іслам значно вплинув на народну педагогіку кримських татар, і зокрема – на педагогічну думку кримсько-татарської інтелігенції. Крім етнопедагогіки, педагогічна думка кримських татар сприйняла і світовий педагогічний досвід, що проявилася в об'єднанні східного типу виховання з західним.

Прихильником об'єднання східного виховання з досягненнями західної цивілізації був І. Гаспринський (1851-1914), талановитий письменник, редактор, громадський діяч, прогресивний педагог, реформатор, методист, пропагандист ідей гуманізму, видатний просвітитель тюрко-мусульманських народів Росії, батько кримсько-татарської інтелігенції. Почуття патріотизму й моральної гідності особистості, ідея постійної самоосвіти та самовдосконалення, праця на благо народу, безперервна та планомірна просвіта, освіта і прогрес у поєднанні з традиційними моральними засадами мусульман – одні з основних аспектів духовно-морального виховання, висвітлюваних Ісмаїл-беєм.

Просвіті та знанню присвячено ряд публіцистичних статей реформатора, де проявляються духовно-моральні погляди І. Гаспринського. Головний ворог народу, на думку просвітителя, – це невігластво: “Ми не можемо скаржитися на своє становище: воно було б добрим і безпечним, якби нас не давив найлютіший і нещадний ворог – глибоке неучтво, що огорнуло нас із голови до п’ят. Якби не цей ворог – ми говорили б краще, бачили б ясніше, міркували б розумніше”. І. Гаспринський вважав, що “...найбільш благородною має бути справа науки й освіти. Найбільш священним прагненням – прагнення до знань та освіти. Людьми ж нас зроблять знову-таки – знання та просвіта...” [6]. А “...обов’язок – це праця на користь собі подібних” [8]. Просвітитель уважав, що важливим атрибутами освіти є знання як духовних, так і світських дисциплін. Він постійно порушував питання про необхідність реформування національної школи, в якій обов’язковими для вивчення повинні були бути символ віри, письмо та читання покримсько-татарськи, лічба [9].

Під поняттям “знання” Гаспринський розумів не тільки духовні пізнання або науки, але взагалі всі знання, науки, відомості й мистецтва, необхідні для духовного й матеріального життя людини [6]. Звертаючись до молодого покоління й задаючи питання, чи бажають вони благополуччя батьківщини та свого народу, він закликав до навчання: “Ви бажаєте благополуччя батьківщини? Захопіться науками, вченням. Бажаєте успіху свого народу? Ні на крок не ухиляйтеся зі шляху освіти та розвитку...” [6].

Звертаючись до інтелектуальної еліти народу, Гаспринський закликає не віддалятися від народу, а працювати на його процвітання. Він негативно ставиться до тієї частини освічених мусульман, які не замислюються про благополуччя свого народу, а якщо й замислюються – то нічого для нього не роблять, а лише критикують і звинувачують у невігластві: “Щоб мати право засуджувати” – пише І. Гаспринський, – “або висміювати народ, треба раніше наблизитися до нього, зробити його діяльним і ширим другом, облишити звичку командувати там, де треба наполегливо переконувати...” [7]. Але в той же час він пише від імені цих освічених верств населення, не відокремлюючи себе від них. Він не знімає себе відповідальності за долю народу. “Здобувши освіту та просунувшись по службі – в канцеляріях або навчальних закладах, байдуже, ми тільки тим і відрізнялися досі, що служили лише

оснащенню всіма благами землі та знань власної інтелігентної та родовитої шкури, ні крихти не думаючи про меншу відсталу братію, рідну і кровну, а, навпаки, намагалися віддалятися, усуватися від неї, як від чогось шокуючого наше благородство, освіту та становище. При такому ставленні ми ще маємо наївну зухвалість скаржитися, що народ наш костеніє в невігластві, не любить нас і не вірить нам! Було б неприродно, якби він слухав нас, коли ми нічого йому не говоримо; слідував за нами, коли ми його нікуди не ведемо; любив і вірив у нас, коли ми його уникаємо й майже зневажаємо!..” І далі: “Хто з нас написав гарну цікаву книжку – народ відмовився читати? Хто з нас відкрив школу, покращене ремісниче або технічне училище – й народ пройшов мимо?” [7].

Значну увагу просвітник приділяє духовній чистоті. Висвітлюючи ситуацію в одному з кримських сіл, де люди, збираючись на колективну молитву, навіть не вітаються один із одним, Гаспринський звертається до основних канонів віри: “Не можна прибути в божий дім, перед обличчя Творця, зі своїми чварами та пристрастями. Їх треба залишати поза мечеттю – або туди не йти. Перед кожною молитвою мусульманин зобов’язаний здійснити омивання. Це не просто вмивання рук та обличчя, як, наприклад, після сну, а символ морального очищення, щоб стати на молитву перед Богом. Людина, що зберігає в душі різний бруд, навряд чи буде чистою, скільки б разів не омивалася водою... Молячись, ми просимо в Бога прощення наших помилок і гріхів. Яке право маємо на прощення ми, коли самі вперто не вибачаємо один одному мізерних, часто уявних образ?” Ісмаїл-бей закликає ставитися один до одного з любов’ю, “...як люблять один одного брати”. “Молитовне зібрання”, – пише він, – “має на меті мир, братерство та добру волю” [9].

Порушує Ісмаїл-бей і проблему зловживання наркотичними засобами. Щоб відбити бажання долучатися до цієї згубної звички, педагог наводить як наукові аргументи, так і апелює до свідомості віруючого: “Мусульманський закон рішуче забороняє вживання всього, що дурманить, п’янить людину й, отже, шкідливе для неї”. І далі: “Так, у деяких місцях мусульмани дозволяють собі пити горілку, курити опіум чи приймати кукнар. Це помилка, що веде до великої шкоди всупереч вказівкам науки та релігії” [10].

Вражає тактовність педагога в питанні моральної гідності особистості. Звертаючись до жіночої частини мусульманського суспільства, щоб нікого не зачепити й не образити, він дає настанови

ніби власній дочці: “Слухай, дочко моя, прекрасна Ханумо, прекрасна султанше. Тримайся гідно, але не будь горда, бо гордість і смішна, й не добра. Якщо до тебе є з візитом або на поклін прості мусульмани, не приймай їх як китайська принцеса: не сиди як пришита до дивана, а встань, привітай, вкажи місце сісти, а то виходить смішно, коли ти, як заводна паризька лялька, тільки й робиш, що подаєш руку для поцілунку... Пам’ятай, моя мила, що благородство – не вуличний бруд, що потрапив на сукню: його водою не змиєш, ножем не зішкрібеш; справжнє благородство від простоти не постраждає, а ти боїшся поворухнутися по-людськи, думаючи, що ханумство твоє розсиплеться як погана побілка... Проти ж “лихоманки гордині” є випробуваний засіб: пам’ятай, що всі люди прості та благородні; чорні й білі народжуються, дихають і вмирають однаково” [11].

Погодимось з думкою Е. Абібуплаєва: “Педагогічна спадщина І. Гаспринського є значним внеском ув історію вітчизняної освіти й педагогічної думки. Вона зорієнтована на примат загальнолюдських цінностей, базується на народно-конфесійному ґрунті при широкому використанні здобутків європейської та світової культури, науки, освіти” [2, с. 66].

Величезна заслуга Гаспринського полягає і в тому, що своїми періодичними виданнями він виховав цілу плеяду кримсько-татарської інтелігенції, що ввібрала його прогресивні ідеї та стала на шлях просвіти й духовно-морального виховання народу. Зокрема, А.-С. Айвазов, відомий кримсько-татарський педагог, перекладач, письменник, у своєму творі “Неден бу ала к’алдик” (“Чому ми дійшли до такого життя”, 1907 р.), як і Гаспринський, піднімає проблему виховання любові до батьківщини, народу та його культури. Автором створено образ молодого людини, Саїд-бея, який отримав сучасну європейську освіту, але забув свою рідну мову, принизливо говорить про культуру та традиції свого народу. У той же час йому протиставлений образ його ровесника, Решид-ефенді, який отримав не настільки блискучу освіту – вчителя рідної мови, але з належною повагою ставитися до надбань свого народу. Решид-ефенді веде Саїд-бея на кримсько-татарське весілля, де знайомить його з двома старцями: Абд-уль-Ватан (образ батьківщини) і Абд-уль-Іслам (образ мусульманської релігії), які цитують твори мислителів мусульманського світу та добре знайомі зі спадщиною європейської культури. Старці прекрасно знають історію,

звичаї і традиції свого народу. Абд-уль-Ватан розповідає про те, що моральність людей, що жили ще 60-70 років тому, була більш високою, люди були щирішими й чистішими, не було крадіжок, тому ніхто не замикав крамниць і не вартував садів. Усі жили в мирі та справедливості, не відчуваючи утисків мурз. Знайомство зі старцями цілком змінює світогляд Саїд-бея, він переймається любов'ю до кримсько-татарської культури та традицій. У творі показана провідна роль батьківщини (ватан) і мусульманської релігії (іслам), які є тут провідниками “заблуканого” Саїд-бея [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проблема духовно-морального виховання з успіхом висвітлена такими представниками кримсько-татарського народу, як І.Гаспринський, А.-С.Айвазов та ін. Питання реформування національної освіти, навчання рідною мовою, збереження національної культури, формування національної самосвідомості, виховання любові до свого народу й відповідальності за його майбутнє стають головним змістом педагогічної думки кримсько-татарської інтелігенції початку ХХ століття. У подальшому дослідженні планується детальніше висвітлити педагогічну думку кримсько-татарської інтелігенції, особливо таких її представників як А.Одабаш, А.Гірайбай, Я.Байбуритли, Дж.Керменчіклі, Б.Чобан-заде.

Список використаної літератури та джерел:

1. Аблаев Э.А. Прогрессивные педагогические идеи крымских татар второй половины XIX-начала XX веков. На материале педагогического наследия Исмаила Гаспринского: Дис. ... д-ра пед. наук. – Ташкент, 1991. – 266 с.
2. Абибуллаева Е. Э. Дидактическая система Исмаила Гаспринского: дисс. на соискание науч. степени кандидата пед. наук: спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / Абибуллаева Енисе Эдемовна. – К., 2004. – 206 с.
3. Айвазов А.С. Неден бу ала кьалдыкь? / Асан-Сабри Айвазов. – Къырымдевокувпеднеши, 1997. – 80 с.
4. Бекирова Э. Ш. Подготовка педагогических кадров для национальной крымско-татарской школы (начало XIX-конец XX вв.): дисс. на соискание науч. степени кандидата пед. наук со спец.: 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / Бекирова Эльмира Шевкетовна. – К., 2007. – 192 с.
5. Ганкевич В. Ю. Очерки истории крымско-татарского народного образования (реформирование этноконфессиональных учебных за-

ведений мусульман в Таврической губернии в к. XIX – н. XX веков) / В. Ю. Ганкевич. – Симферополь: Таврия, 1998. – 164 с.

6. Гаспринский И. К Друзьям / И. Гаспринский // О национальной идее: Сборник статей. – Симферополь: ИД “Стилос”, Полуостров, 2010. – С.26-28.

7. Гаспринский И. Слово к интеллигентным мусульманам // Гаспринский И. О национальной идее: Сборник статей / И. Гаспринский. – Симферополь: ИД “Стилос”, Полуостров, 2010. – С.41-42.

8. Гаспринский И. Труд и прогресс // Гаспринский И. О национальной идее: Сборник статей. / И. Гаспринский. – Симферополь: ИД “Стилос”, Полуостров, 2010. – С.19-23.

9. Гаспринский И. // О национальной идее: Сборник статей. / И. Гаспринский. – Симферополь: ИД “Стилос”, Полуостров, 2010. – С. 84-85.

10. Гаспринский И. Водка, наука и шариат // Гаспринский И. О национальной идее: Сборник статей. / И. Гаспринский. – Симферополь: ИД “Стилос”, Полуостров, 2010. – С.69-70.

11. Закон України “Про національні меншини в Україні” // Межэтнические отношения в Крыму: Поиск путей раннего предупреждения конфликтных ситуаций: Сб. исследований, документов и материалов. – Симферополь, СОНАТ, 2005. – С. 348-350.

12. Керимов И.А. XIX асырнынъ сонъу ве XX асырнынъ башында кырымтатар бедий сёзюнинъ эврими: Монография / И.А. Керимов. – Акъмесджит: Кырымдевокъувпеднешир, 1998. – 184 с.

13. Киримов Т. Н. Творчество Джемиля Керменчикли: тематика, семантика, лингвостилевые особенности: Дисс. на соискание науч. степени кандидата фил. наук спец.: 10.01.10 “Журналистика” / Киримов Таир Нуридинович. – К., 2009.

14. Сеферова Ф. А. Этические идеалы крымско-татарской прозы 60-80 гг. XX века: Монография / Ф. А. Сеферова. – Симферополь: “Доля”. – 208 с., илл.

15. Урсу Д. П. Очерки истории культуры крымско-татарского народа (1921-1941) / Д.П. Урсу. – Симферополь: Крымское уч.-пед. гос. изд-во, 1999. – 144 с.

16. Хайрудинов М. А. Становление и тенденции развития этнопедагогика крымско-татарского народа: дис. на соискание науч. степени доктора пед. наук спец: 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / Хайрудинов Мухиддин Айиддинович. – К., 2003. – 491 с.